

SALTANATTAN MİLLÎ HÂKİMİYETE

HAMÎT PEHLİVANLI*

Millî hâkimiyet, millet denilen varlığın, toplumun genel iradesidir. Bu irade, üstün güç ve iktidar olarak millete aittir. Hakimiyetin menşei ilâhî irâdeye değil, millî irâdeye dayanmaktadır. Bir başka ifade ile millî hâkimiyet, millet tarafından devlete verilen iktidardır. Siyasî iktidarı elinde bulunduranlar, bu iktidarın sahibi olmayıp, bunu başkaları yani hâkimiyetin gerçek sahibi olan millet veya halk adına kullanırlar.¹

Osmanlı devleti de kendinden önceki ve bazı çağdaşı devletlerde olduğu gibi saltanat usulünü son zamanlarına kadar devam ettirmiştir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de de meşrutî bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu sisteme göre de padişahın saltanatı devam etmekte, hatta kaynağını anayasadan almakta ve dolaşısıyla millet iradesine pek önem verilmemektedir.²

Türkiye'de saltanatın fiilen yıkılması ve millî hâkimiyet fikrinin gelişip, ileride kurulacak devletin yönetim biçiminde belirleyici olmasına, I. Dünya Harbi sebep olmuştur diyebiliriz. Ülkemizde millî irâdenin iktidara gelişi iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Birinci safha, Osmanlı devletinin bu savaşta yenilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi mucibince topraklarının işgale başlanmasıyla halkta uyanan tepki dönemidir. Yer, yer çeşitli kasaba ve şehirlerde bu haksız tutuma karşı kitleler baş kaldırmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kurarak işbirliği yoluna gitmişlerdir. Bu işbirliği halkta kendi haklarını koruma bilincini geliştirmiştir. Merkezî otoritenin yani padişahın bu işgaller karşısında acz göstermesi, halkı başının çaresine bakmaya itmiştir. İşte bu mecburiyet, Türkiye'de daha sonra adım, adım iktidara yürüyecek olan millet iradesinin

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1982, s. 444; Aydın Taneri, *Atatürk ve Millî Hakimiyet*, Ankara 1983, s. 7.

² Kemâl Dal, "Millî Egemenlik ve Temsili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 4, s.

gelişmesine, bilinçlenmesine ve dolayısıyla millî hâkimiyete giden yolu açmıştır.

İkinci safha ise Mustafa Kemâl Paşanın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan ve çok kısa zamanda onun kişiliği etrafında oluşmaya başlayan safhadır. Öyle ki bu safha bilahâre mahallî örgütlenmelerin millî örgütlenmeye dönüşeceği, fiilen millî irâdenin hükümdar irâdesinin yerini almaya başlayacağı dönemdir. Zaten millî irâde, millî hâkimiyet gibi kavramlarda siyasi hayatımıza Millî Mücadele ile birlikte girmiştir. Hâkimiyetin padişaha değil, bir zümre veya sınıfa değil, Türk milletine ait olduğu zihniyetini devlet hayatımıza kazandıran Atatürk olmuştur. O, Samsun'a çıkar çıkmaz uygulamaya koyacağı kararı şöyle açıklayacaktır: "Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayalı kayıtsız ve şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmak."³ Gerçekten de bu sözde kurulacağı söylenen devlete doğru gidiş safha safha, adım adım gelişecek ve sonunda hedefine ulaşacaktır. Hiçbir şeyin tesadüfen olmadığını, bilinçli bir plânlamanın söz konusu olduğunu, Millî Mücadelenin başından, 23 Nisan 1920'de meclisin açılışına kadar olan dönem incelendiğinde görmek mümkündür. 22 Haziran 1919 günü Anadolu ve Rumeli'deki valiliklere, mutasarrıflıklara, kolordulara gönderilen ve tarihe "Amasya Tamimi" olarak geçen genelgede millet irâdesine verilen önem şu şekilde ifade edilmektedir: "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve sadâ-yı hukukunu cihana iştirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir."⁴

Bu tamimde ortaya konulan fikirler, İstanbul'daki hükümdarın ve hükümetin düşünceleri ve icraatlarıyla taban tabana zıttı. Tamim İstanbul'da duyular duyulmaz, hükümet tepkisini Mustafa Kemâl Paşayı görevinden azletmekle ortaya koyacaktır. Mustafa Kemal Paşa bu karara rağmen yoluna devam edecek ve Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tertiplediği "Erzurum Kongresi"ne katılacaktır. Kongreye katılan delegelerin teveccühü ve güveni neticesi kongrede başkan seçilecektir. 23 Temmuz 1919'da başlayan kongre çalışmalarının açış konuşmasında millî irâdenin önemi üzerinde

³ Ayferi Göze, *İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul 1985, s. 459; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 445.

⁴ Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, (yayına hazırlayan, Zeynep Korkmaz), c. I, s. 21; ayrıca bkz. Ercüment Kuran, "Türk Tarihinde Millî Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi", *Atatürk'e Armağan*, Samsun 1988, s. 16; Dal, *a.g.e.*, s. 103.

durmuştur. *Nutuk*'ta bu hususu şöyle dile getirmektedir. "...Milletin mukadderatına hâkim bir millî irâdenin, Ancak Anadolu'dan doğabileceğini belirttim. Millî irâdeye dayanan bir millet meclisinin meydana getirilmesini ve gücünü millî irâdeden alacak bir hükümetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim."⁵ Bu sözlerde ifade edilen, gücünü ulusal irâdeden alan bir meclis ve yine millî irâdeye dayanan sorumlu bir hükümetin kurulması, kurtuluş hareketinin dayanağı olmanın ötesinde, Cumhuriyet yönetiminin de temelini ortaya koymaktadır.⁶

Aynı kongrenin sonunda bir "temsil heyeti" teşekkül ettirildi. Başkanı Mustafa Kemâl Paşa idi. Millî irâdeyi temsilen görev yapacak olan bu heyetin yetkileri "vatanın tamamîyetini ve milletin istiklalini temin hususunda her türlü tedbir ve karar-ı siyasiye ve icraiyyeyi yapmaya mezundu" şeklinde açıklanmaktadır.⁷

11 Eylül 1919'da yayımlanan Sivas Kongresi kararlarında da Millî Mücadele'nin hangi irâdeye, hangi güce dayanılarak yapılacağı üzerinde durulmakta ve mücadelenin temel prensipleri ortaya konulmaktadır. İkinci maddede "Osmanlı vatanının tamamîyeti ve istiklal-i milliyemizin masuniyeti (dokunulmazlığı) için Kuvâ-yı Milliyyeyi âmil ve irâde-i milliyyeyi hâkim kılmak esastır" denilmektedir.⁸ Aynı şekilde kongre kararlarının sekizinci maddesinde de bu konu biraz daha genişletilerek millî iradeye dayalı bir hükümetin kurulmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve millî hâkimiyete dayalı ve millettten güç alan bir devlet ve yönetim biçimine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın siyasal hedefi belirlenmiştir. Sekizinci madde şu şekildedir: "Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devrede hükümet-i merkeziyemizde irâde-i milliyyeye tâbi olması zaruridir. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hal-i zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükümet-i merkeziyenin meclis-i milliyi hemen ve zaman geçirmeksizin toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında itihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı meclis-i millînin murakabesine arz etmesi mecburidir."⁹

⁵ *Nutuk*, cilt I, s. 45; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Ankara 1988, s. 4; ayrıca bkz. Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara 1981, s. 20; Kuran, a.g.m., s. 17.

⁶ Göze, a.g.e., s. 460.

⁷ Kuran, a.g.m., s. 17.

⁸ *Nutuk, Belgeler*, s. 101; Kuran, a.g.m., s. 17; Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 45.

⁹ Kuran, a.g.m., s. 17-18; Göze, a.g.e., s. 461; Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 32-46.

Bütün bu başarılarda, kararların alınmasında ve korkusuzca İstanbul'daki hükümete rağmen ilân edilmesinde hiç şüphesiz Mustafa Kemâl Paşanın payı büyüktür. Sabahattin Selek'in şu mütalâası yerindedir: "Gerçi çoğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemâl Paşa bulunmasaydı. kongrede savunmanın bütün memleketi kapsam üzere düşünülmesi, hükümetin millî irâdeye dayanması şartı, millî meclisin toplanması fikri kanaatimizce mümkün olmazdı.¹⁰

O daha Millî Mücâdele başında Sivas'ta çıkardığı gazetenin adını "Îrâde-i Milliyye" olarak koymakla işe başlamış, Ankara'ya geldikten sonra yayınlattığı gazeteye de "Hâkimiyet-i Milliyye" adını vermiştir.¹¹

Kongrelerin yapıldığı ve kararlarının ilân edildiği sırada millî hâkimiyet prensibini kabul eden bir yönetim düşüncesi olmakla beraber, henüz bu doğrultuda çalışacak bir hükümet yoktur. Daha önce feshedilen parlamentonun toplanmasına Damat Ferit Paşa taraftar değildi. Aynı zamanda Anadolu hareketine de karşı idi. Mustafa Kemâl Paşanın Anadolu'da ortaya koyduğu icraat ve İstanbul hükümetine karşı takındığı tavır sonucunu göstermiştir. Damat Ferit istifa ederek yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet millî harekete taraftar gözükmüyor ve yayınladığı bildiri ile Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına çalışacağını vaad ediyordu. Nitekim 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan toplandı. Mustafa Kemâl Paşanın katılmadığı bu mecliste onun Hüsrev (Gerede) Bey ile gönderdiği "Misâk-ı Millî" metni görüşülerek kabul edildi (28 Ocak 1920).¹² Arkasından da İtilaf Devletlerince Misâk-ı Millî'yi kabul ve ilân eden parlamento basılarak dağıtıldı (16 Mart 1920). Böylece tamamen olmasa da, baskılar altında da olsa az çok millî irâdenin temsil edildiği meclis de ortadan kalkmış oluyordu. Bu gelişme bir bakıma Ankara'nın işine de yaramıştır. Çünkü İstanbul'daki bu meclisi etkilemek ve istenilen kararları çıkartmakta zorlanılacağı daha meclisin bu ilk toplantısında açıkça ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemâl Paşa bu fırsatı değerlendirerek 19 Mart 1920'de yayınladığı bir bildiri ile "Salahiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankara'da ictimai" kararını ilgililere bildirdi. Nihayet 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi büyük bir törenle açıldı.

¹⁰ Ercüment Kuran, a.g.m., s. 18.

¹¹ Kuran, a.g.m., s. 24.

¹² Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 199 vd.; Kuran, a.g.m., s. 21-22; Göze, a.g.e., s. 461.

Açılış konuşmasında Atatürk meclisin açılışına kadar olan gelişmeleri memleketin durumunu izahtan sonra sözlerinin sonuna doğru meclisin yapısı, amaçları, karakteri hakkında da şunları söylemiştir: "Hakimiyet-i milliyyenin her şeyden evvel tecellisi maksadıyla Meclis-i âliniz salahiyet-i fevkalâde ile içtima etmiştir. İntihabatın Kemâl-i istical ve hareketle icrası, Meclis-i âlinizin şekil ve mahiyetinin irâde-i milliyyeye samimiyetle, kuvvetle müstenit bulunduğunu göstermiştir. Meclis-i âlinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir."¹³ Atatürk, toplanacak meclisle ilgili ilk kararında "Kuruca Meclis"ten söz eder. Ancak kurucu meclis deyimini halkın alışık olmadığı bir terimdir. Atatürk bu yüzden yanlış anlamlara mani olmak için konuşmasında "kurucu meclis" deyimini yerine "salahiyet-i fevkalâde"ye sahip meclis deyimini tercih etmiştir... Ancak daha sonra 1921 Anayasasının hazırlanması sırasında yaptığı bir konuşmada bu ihtiyatı bırakarak "Yüce Meclisin, Kurucu Meclis yetkisine sahip olduğunu" ilândan çekinmeyecektir.¹⁴ Mustafa Kemâl Paşanın yukarıda aktardığımız sözlerinden de anlaşılacağı üzere Büyük Millet Meclisi'nin şahsında egemenliğin kayıtsız, şartsız millete ait olduğu, üzerine basılarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla millet adına karar verecek olan, milli irâdenin en üst tecelligâhı olan meclisin üzerinde hiçbir kuvvetin olmadığı, olmayacağı yine kesin bir şekilde dünyaya ilân edilmiştir. Gerçekten de Türk tarihi incelendiğinde millet irâdesinin, hâkimiyet-i milliyyenin bu kadar güçlü bir şekilde hiçbir zaman ifade edilmediğini görürüz.

1920'de meclisin kurduğu hükümetin adı henüz konmamış olmakla birlikte, millî hâkimiyet ilkesine dayalı halk hükümeti, yani cumhuriyet olduğunda şüphe yoktur.¹⁵ Saltanat ve hilâfet müesseselerinin halâ devam etmesi, kendi üstünde hiçbir güç tanımayan millî meclisin kuruluş hedefine ters düşüyordu. Ancak, genel durum ve meclis üyelerinin tutumları göz önüne alındığında nihâî hedefin şimdilik açıklanmasının doğru olmayacağı aşikârdır. 1921 Anayasasında Millî Mücadele'nin başından beri çeşitli verilerle açıklanan "Millî Hâkimiyet" ilkesi anayasal bir kural haline getirilecektir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen bu anayasa ile Türkiye'de ilk defa "kuvvetler birliği"ne dayalı "meclis hükümeti" sistemi uygulanacaktır. Reissiz bir cumhuriyet kuran bu anayasa ile millî irâde, meclis tarafından temsil edilmekte ve yürütülmektedir.¹⁶ Bunun "milletin azim ve iradesi"nin bir sonucu oldu-

¹³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 59.

¹⁴ Göze, *a.g.e.*, s. 461-462.

¹⁵ *Nutuk*, II, s. 300; Göze, *a.g.e.*, s. 464.

¹⁶ Göze, *a.g.e.*, s. 465-66; Kuran, *a.g.m.*, s. 28.

ğunu, milletin bu hakkını zorladığını Atatürk şöyle ifade etmektedir; "Ulusumuz hiç kimsenin uygun görmesini beklemeden, uygun görmeyenlere karşı isyan ederek, millî hâkimiyetini almıştır ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve surette bırakılamaz, geri verilmez. Bu egemenliği tekrar geri alabilmek için, almak için kullanılmış olan araçları kullanmak gerekir."¹⁷

Milletin irâdesi Büyük Millet Meclisinde temsil edilmekle beraber saltanat ve hilâfet de devam ediyordu. Ancak, Lozan Barış Konferansı sırasında, Türkiye'nin İstanbul'daki saltanat hükümetince mi, yoksa Ankara'da milletin mücadelesinin sonucu kurulan meşru hükümetçe mi temsil edileceği meselesi ortaya çıktı. Bunun üzerine Atatürk millî hâkimiyet üzerindeki bir gölgenin daha kaldırılmasının günü geldiğine karar verdi. 1 Kasım 1922 tarihinde meclis genel kurulu kararıyla saltanat ile hilâfeti ayrıarak saltanatu kaldırdı. Bu konu ile alakalı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi şu maddeleri yayımlamaya karar vermiştir:

"1. Anayasa ile Türkiye halkı, egemenlik ve hükümlanlık haklarını gerçek temsilcisi olan TBMM'nin manevî kişiliğinde devredilmez, bölünmez, vazgeçilmez olmak üzere temsil edilmesine ve doğrudan doğruya kullanılmasına ve ulusal irâdeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve kurulu tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli sınırları içinde TBMM hükümetinden başka hükümet şekli tanımaz. Böyle olunca, Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayalı olan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart 1920'den başlayarak ve sonsuza dek tarihe karışmış saymıştır."¹⁸

Bu anayasa ile Türkiye 16 Nisan 1923'e kadar idare edilecek ve sonra meclis kendisini feshedecektir. Atatürk millî hâkimiyete verdiği önemi her vesile ile dile getirmektedir. Meclisin seçim kararı aldığı gün yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir; "Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, diktatör yoktur. Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da "hâkimiyet-i milliye"dir."¹⁹

Saltanatın kaldırılmasından sonra bir adım daha atılarak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilerek Cumhurbaşkanlığına Atatürk seçilecektir.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1986, s. 38-39.

¹⁸ Göze, a.g.e., s. 472.

¹⁹ *Söylev ve Demeçler*, Ankara 1989, s. 329; Ercüment Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Ankara 1981, s. 22-23.

Arkasından 3 Mart 1924'te hilâfet de kaldırılarak milletin başında hiçbir kuvvet bırakılmayacaktır.

24 Nisan 1924'te ikinci meclis yeni anayasayı kabul ederek millî hâkimiyet ve cumhuriyet rejimini rayına oturtacaktır.

Sonuç olarak saltanattan millî hâkimiyete geçiş yukarıda da izah edildiği gibi kolay olmamıştır. Uzunca süren askerî, siyasî ve sosyal mücadeleler sonucu millî irâde hâkim kılınabilmiştir. Bu bakımdan ulaşılan bu son nokta çok önemlidir. Geriye dönülmesi düşünülemez, zaten mümkün de değildir. Yazını ulaşılan bu noktanın önemini ve kıymetini, yine bu mücadelenin yolculuğu savaşı, mimarı Atatürk'ün şu sözleriyle bitirmek istiyorum; "...Binlerce yıl muhtelif devletler kuran milletimiz ilk defa olarak bu kadar medenî, bu kadar parlak bir başarı elde etmiştir. Bu başarının nasıl elde edildiğini düşünürsek, onu korumak ve sürdürmek için milletin üzerine düşen görevin büyüklüğü ve önemi daha iyi anlaşılır. Bunu yerinde tutmak, daha ileri giderek yükseltmek gerekir."²⁰ "Şimdiye kadar kaçırılan fırsatların, ülkenin uğradığı üzücü olayların nedeninin halkın egemenliğine sahip olmamasında aranması gerektiğini anlatmak gerekir. Millî egemenliğe en ufak bir saldırının el birliği ile defedilmesi gerektiği anlatılmalıdır. Millî egemenliğin bir parçasını dahi şu ya da bu şekilde sınırlamak isteyenler en koyu mürteçidir... Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkûmdurlar."²¹

²⁰ *Söylev ve Demeçler*, II, s. 53.

²¹ Karal, a.g.e., s. 40; Eroğlu, a.g.e., s. 445-446.

